بررسی تطبیقی برخی شاخص‌ها در سکونتگاه‌های غیررسمی اطراف کلان‌شهر تهران (مطالعه موردی: حصار امیر و شهرک انقلاب)

دکتر حسین حاتمی‌نژاد، استادیار دانشکده جغرافیا دانشگاه تهران
جواد حسین‌اوغلی، دانشجوی دوره دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تهران

چکیده

در دهه‌های اخیر، رشد و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی در اطراف شهرهای بزرگ به ویژه در کشورهای در حال توسعه با ماهیتی خودرو و خودجوش، مشکلات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی عدیده‌ای را به همراه داشته که در نهایت باعث بروز ناپایداری الگوی توسعه شهری در کشورهای مذکور شده است. هدف این مقاله، بررسی و ارزیابی تطبیقی شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در شهرک انقلاب و حصار امیر(به عنوان سکونتگاه‌های غیررسمی) با منطقه ۱۹ شهر تهران می‌باشد. در این راستا به منظور ارزیابی وضعیت شاخص‌ها در دو سکونتگاه مذکور، در مقایسه با شهر تهران از روش آماری تحلیل واریانس استفاده شد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که شهرک انقلاب و حصار امیر از لحاظ شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، نسبت به شهر تهران در سطح پایین‌تری قرار دارد. همچنین نتیجه‌ی بررسی تحولات فرهنگی و اقتصادی با استفاده از آزمون خی دو نشان می‌دهد که سکونتگاه‌های مذکور در حال گذار از فرهنگ سنتی خود به فرهنگ شهری می‌باشند و به نوعی شیوه‌ی زندگی شهری پیدا کرده‌اند.

واژگان کلیدی: سکونتگاههای غیررسمی، شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، کلان‌شهر تهران، شهرک انقلاب، حصار امیر

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

مقدمه

حاشیه‌نشینی پدیده‌ای است که در مدت شصت سال گذشته در شهرهای بزرگ ایران پدیدار شده و به طورکلی ناشی از تحولات اجتماعی، اقتصادی و روند شهرنشینی و شهرگرایی ناهمگون ایران به ویژه در نیم قرن اخیر است (حاج یوسفی،۱۳۸۲: ۱۸۱).

مطالعات و بررسی‌ها نشان می‌دهد که بعد از سال ۱۳۲۰با از هم پاشیدن توازن شهر و روستا از طریق اجرای برنامه‌ها و طرح‌های نوسازی و توسعه اقتصادی در شهر و تزریق درآمدهای نفتی در اقتصاد و زیرساخت‌های صنعتی و تاسیساتی شهر و در حاشیه قرارگرفتن بخش کشاورزی و اقتصاد روستا عملا بستر و زمینه‌ی مهاجرت گسترده‌ی روستائیان به شهرها به خصوص شهرهای بزرگ فراهم گردید. بدون آنکه زیر ساخت تولیدی و صنعتی شهر بتواند به این همه مهاجران تازه وارد زمینه اشتغال، مسکن و خدمات فراهم کند (اطهاری،۱۳۸۲:۸۶).

مطالعات دهه ۵۰ نشان می‌دهد، حاشیه‌نشینان شهری در شمار محروم‌ترین و تهیدست‌ترین اقشار جامعه‌ی شهری بوده و کاملا از خدمات و تسهیلات زیربنایی و اجتماعی بی‌بهره بوده‌اند. در طول دهه ۵۰ در شهرهای بزرگ نظیر تهران، مشهد، اصفهان، تبریز، شیراز، اهواز، آبادان، کرمانشاه، همدان، کرمان و بندرعباس حاشیه‌نشینی و اسکان غیر رسمی به موازات توسعه‌ی شهرنشینی در حال گسترش بوده است (شریعت‌زاده،۱۳۸۱: ۲۴۰). این سکونتگاه‌ها که در ابتدا با هدف دسترسی به فرصت‌های اشتغال، درآمد، نزدیکی به مراکز بزرگ شهری جهت استفاده از امکانات وخدمات فراوان بصورت خودجوش و خودانگیخته بوجود آمده‌اند، در مراحل بعدی رشد و گسترش، نه تنها در رسیدن به اهداف اولیه خود

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

بازمانده‌اند، بلکه با رشد جمعیتی و مهاجرپذیری، از لحاظ شاخص‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و فرهنگی در سطوح پایین‌تری نسبت به شهر اصلی قرار داده شد.

انباشت سرمایه و ایجاد فرصت‌های شغلی در منطقه کلان‌شهر تهران و کمبود یا نبود این امکانات در سایر نقاط کشور نیز در دهه‌های اخیر موجب تمرکز جمعیت و فعالیت در این منطقه گردیده و سبب شکل‌گیری و گسترش فزاینده‌ی سکونتگاه‌های خودرو در حاشیه شهر تهران شده است. از جمله این سکونتگاه‌ها حصار امیر و شهرک انقلاب هستند که دارای مسائل و مشکلات عدیده‌ای در زمینه‌های مختلف اقتصادی،اجتماعی و کالبدی می‌باشند.

هدف مقاله حاضر ارزیابی تطبیقی شاخص‌های فوق‌الذکر در سکونتگاه‌های مذکور نسبت به منطقه‌ی ۱۹ شهر تهران می‌باشد و در راستای آن این تحقیق به دنبال پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر می‌باشد:

۱- سکونتگاه‌های حصار امیر و شهرک انقلاب در مقایسه با شهر تهران دارای چه ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی و کالبدی هستند؟

۲- آیا قرارگیری این سکونتگاه‌ها در مجاورت شهر تهران با گذشت زمان به بروز افتراق فرهنگی، اقتصادی میان سکنه آنها انجامیده است؟

مبانی نظری تحقیق

طی چند دهه‌ی گذشته مطالعات و بررسی‌های متعددی در زمینه کلان شهرها و سکونتگاه‌های غیر رسمی در جهان و ایران انجام شده است. اکثر این مطالعات پدیده حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی را از ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و فرهنگی، علل، اثرات و پیامدهای آن در سطوح متفاوت

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

محلی، منطقه‌ای و ملی در کانون توجه خود قرار داده‌اند. وجود دیدگاه‌های مختلف در خصوص این پدیده تعاریف گوناگونی از آن را سبب شده است. از طرف دیگر گستردگی ابعاد و وجود برخی ابهامات نیز به این تنوع تعاریف دامن زده است (داود پور،۱۳۸۴: ۵۳).

مانوئل کاستل در کتاب مساله شهری، درباره گروه‌های حاشیه‌ای در شهرهای در حال توسعه می‌گوید:

شهرنشینی با آهنگ شتابنده‌ای گسترش می‌یابد و به رغم ناکافی‌بودن امکانات اشتغال برای مهاجران، امکانات و تسهیلات زیربنایی و اجتماعی شهری نیز متناسب با افزایش جمعیت شهرها تامین نمی‌شود و در اثر کمبود تسهیلات زیربنایی، اجتماعی و فیزیکی سکونتگاه‌های نامتعارف ایجاد شده و آنها از روند متعارف شهرنشینی و استانداردهای زندگی باز می‌مانند (Castells,M;1977:42).

سکونتگاه‌های غیر رسمی محصول توزیع ناعادلانه قدرت، ثروت و خدمات در سطوح ملی و منطقه‌ای است. این امر در کشورهای جهان سوم وضعیت حادتری نسبت به کشورهای پیشرفته به وجود آورده و در نتیجه این سکونتگاه‌ها در ایجاد مسکن، اشتغال، آموزش و بهداشت وضعیت ناگواری را بر شهر اصلی تحمیل نموده‌اند(Gilbert,A;1994:68).

بررسی‌های پیتر و پال در خصوص سکونتگاه‌های غیررسمی آمریکای ماقبل شهری نشان می‌دهد که: به دلیل ساختارهای نامناسب سیاسی و اقتصادی، نا کارآمدی مدیریت و برنامه‌های اجرایی، عدم‌همکاری مسئولان شهری در بهبود وضعیت اقتصادی و کالبدی و تسهیلات زندگی ساکنان، این سکونتگاه‌ها به طور خودیار در ساخت مسکن و ایجاد مشاغل ناپایه مشارکت کرده و به دلیل دوربودن

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

از فرهنگ‌شهری زمینه ناهنجاری‌ها و آسیب‌های اجتماعی را فراهم نموده‌اند. (Peter,M,Ward,Paul A.2005:207)

مری هاچ رزمایر و همکاران با بررسی وضعیت مشکلات سکونتگاه‌های غیررسمی در آفریقای جنوبی معتقدند: به دلیل حمایت ناکافی دولت و مسئولان شهری در تامین حقوق شهروندی برای ساکنان حاشیه‌نشین، آنها از وضعیت تخلف آشکار از قوانین به فقدان آن تبدیل گشته‌اند. به طوری که بزهکاری، فقر، بیکاری، عدم‌دسترسی به فرصت‌های زندگی گریز از قانون و عدم‌مشارکت آنها در طرح‌ها و برنامه‌های بهسازی و مشارکتی به یک عادت روزانه زندگی در آنها درآمده است. در این رابطه ارکین معتقد است که مجریان شهری و قوانین آنها هنوز نتوانسته‌اند وضعیت نابسامان این سکونتگاه‌ها را در رابطه با متغیرهای اجتماعی، اقتصادی و کالبدی به وضعیت و حالت عادی شهری برگردانند. به همین سبب سکونتگاه‌های غیررسمی از گرفتن هویت شهری عاجز گشته و در نتیجه آنها در حالتی بین شهر و روستا باقی مانده‌اند.

لانا و هیراسلس در مطالعه‌ای از وضعیت سکونتگاه‌های غیررسمی در جاکارتا به این نتیجه رسیدند که ساکنان این سکونتگاه‌ها در ابتدای تشکیل خود از یک انسجام اجتماعی و فرهنگی محکمی برخوردارند ولی به مرور زمان و در اثر تبادلات شدید فرهنگی با مادر شهر خود به یک تمایز فرهنگی و اجتماعی در درون خود دست می‌یابند. به باور آنها این تمایزات را باید در چارچوب اشاعه و گسترش فرهنگ، ثروت و خدمات از مادرشهر به پیرامون بررسی کرد.

یکنواختی و فقدان تنوع اقتصادی، اجتماعی وفرهنگی ساکنان سکونتگاههای خودرو که خود محصول جدایی‌گزینی‌های فضایی اقشار و گروه‌های اجتماعی و تمرکز کم‌درآمدها در قلمرو و مجموعه‌های سکونتی مجزاست، از یک طرف

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

موجب کاهش تماس‌های بین طبقاتی شده و از سوی دیگر مانع مهمی بر سر راه نفوذ عناصر و نهادهای مدنی و فرهنگ شهری در این گونه جوامع است که این امر بر ساخت کالبدی و هم‌کنش‌های اجتماعی سکونتگاه‌ها تاثیر می‌گذارد (الصیاد؛۱۹۹۳: ۸۵؛ خاتم،۱۳۷۴:۵۴؛ حبیبی و دیگران؛۱۳۷۱: ۱۱۵).

بیژن کلهرنیا در مطالعاتی به تجارب کشورهای جنوب شرق آسیا با موضوع دیدگاه‌هایی درباره‌ی اصلاح ساختارهای ناسازگار ناشی از حاشیه‌نشینی‌های شهری به این نتیجه رسیده است که به طور کلی حاشیه‌نشینی در مقابله با سازمان کالبدی و اجتماعی شهری است. بافت‌های حاشیه نشین ناسازگاری‌های زیادی با بافت شهری دارند. از لحاظ فعالیت‌های اقتصادی به دو صورت مشاغل کارگری و فعالیت‌های غیرمجاز تامین معاش می‌کنند. از نظر وضعیت اجتماعی حاشیه‌نشینان در نهادهای اجتماعی شهری مشارکت نمی‌کنند و شهروندان نیز آنها را در فعالیت‌های اجتماعی مشارکت نمی‌دهند (کلهرنیا؛۱۳۸۲: ۵-۲۲۳).

جان ابوت در کتاب خود تحت عنوان «ارتقاء سکونتگاه‌های غیررسمی جهت تلفیق آنها با شهر رسمی» با بیان اینکه ناهماهنگی‌های فرهنگی، تفاوت در شیوه‌ی زندگی حاشیه‌نشینان شهرنشین، پایین‌بودن سطح سواد، تغییر ماهیت حرفه و زندگی حاشیه‌نشینان در شهر شده و افزایش ناهمگنی‌های اجتماعی سبب افزایش بزهکاری و تفاوت آنها با شهر اصلی می‌شود، این وضعیت آنها را از تبدیل به نقطه شهری و هویت‌یابی زندگی شهری بازداشته است (Abbott, J;2000:18).

توسعه حاشیه‌نشینی و سکونتگاه‌های غیررسمی یکی از عواقب رشد شهرنشینی سریع و بدون برنامه است که سبب افزایش تعداد مسکن ناسالم، تراکم زیاد، پایین‌بودن سطوح زندگی نسبت به مراکز شهری و بالارفتن برخوردهای

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

اجتماعی می‌شود. غالبا ساکنین این حاشیه‌نشین‌ها را مهاجرین روستایی تشکیل می‌دهند. تحقیقات متعددی که در تهران، کرج، همدان، اهواز و بوشهر به عمل آمده، نشان می‌دهد که نه‌تنها این گروه از لحاظ اقتصادی قشر پایین جامعه را تشکیل می‌دهند، بلکه در بین آنان توسعه جرائم بالاخص اعتیاد افزایش زیادی دارد (مساواتی،۱۳۶۰ : ۴۳-۲۵).

از دیگر خصیصه‌های سکونتگاه‌های غیررسمی که در سایر تحقیقات مورد تایید قرار گرفته است، مرحله‌ای‌بودن ساخت وتکمیل مسکن و کارکردهای متعدد و متنوع واحد مسکونی در مراحل اولیه شکل‌گیری، کوچک‌بودن واحدهای مسکونی (عارف حسن،۱۹۹۸: ۸۶ سری نیواز،۱۹۹۸ : ۱۷۲)، عدم‌دسترسی به آب سالم و بهداشتی و تامین آزاد آن، تامین خدمات زیر بنایی مانند برق از طرق غیر قانونی و دفع نامناسب فاضلاب می‌باشد (Michuel ,1998:27).

در ایران شهرنشینی شتابان و ناهمگون موجب شکل‌گیری حاشیه‌نشینی و سکونتگاه‌های غیررسمی در داخل و پیرامون شهرهای بزرگ شده و به دلیل مهاجرت‌های وسیع و عدم برخورداری از امکانات و خدمات مناسب شهری نتوانسته‌اند در متن اصلی شهر وارد شوند. ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی از لحاظ شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نسبت به مادرشهر منطقه در سطوح پایین‌تری قرار گرفته‌اند (پیران؛۱۳۷۵ :۱۱۲-۸۶).

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

سکونتگاه‌های خودرو در ایران با ویژگی‌هایی چون شکل‌گیری در اراضی غیر رسمی (اما نه غیرقانونی)، داشتن امنیت تصرف، مکان‌گزینی در فاصله‌ای مشخص از کلان‌شهر اما در حوزه نفوذ مستقیم و در طول محورهای اصلی منشعب از آن، استقلال نسبی، کاهش ارتباط خدماتی با مادرشهر به رسمیت شناخته شده است (شیخی؛۱۳۸۰: ۱۱۵).

در بررسی میزان جرم و جنایت در منطقه شهری تهران رشد و توسعه آسیب‌های اجتماعی، افزایش میزان جرایم وجنایت، ناامنی، رفتارهای تبهکارانه و افزایش فعالیت‌های ناسالم، مشاغل کاذب و ناپایه موجب تنش‌دائمی سکونتگاههای غیررسمی باجامعه‌شهری شده‌است(توسلی؛۱۳۷۱: ۴۷).

مروری بر دیدگاه‌ها و نظریات ارائه شده در باب ویژگی‌های سکونتگاه‌های غیررسمی نشان می‌دهد که خصوصیات اجتماعی، اقتصادی و کالبدی آنها متفاوت با زندگی متعارف شهری است و این امر موجب پایین‌آمدن سطوح زندگی و ناهنجاری‌های اجتماعی و اقتصادی در این سکونتگاه‌ها شده است.

روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر با استفاده از دو روش اسنادی و پیمایشی میدانی انجام پذیرفته است. ابتدا برای ایجاد بینش نظری تحقیق، با استفاده ازروش کتابخانه‌ای منابع لازم موردبررسی قرار گرفته و مبانی نظری تحقیق تدوین گردیده است و شاخص‌های موردنیاز برای انجام تحقیق با استفاده از منابع مختلف استخراج گردیده است (جدول۱). سپس با استفاده از پیمایش میدانی و به کارگیری شاخص‌ها در قالب پرسشنامه طراحی شده برای بررسی تطبیقی شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و کالبدی سکونتگاه‌های حصار امیر و شهرک انقلاب با منطقه

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

۱۹ کلان شهر تهران اقـدام شـد. بـرای تعیـین حجـم نمونـه از فرمـول کـوکران[1] استفاده شد که براسـاس آن حجـم نمونـه بـرای شـهرک‌هـای مـوردنظر بـا ۱۸۰ پرسشنامه تعیین گردید که برای دقیق‌تربودن کار ۲۰۰ پرسشنامه تهیه و تکمیـل گردید. همچنین برای سنجش شاخص‌های شهر تهران متناسب با حجـم نمونـه‌ی منطقه‌ی موردمطالعه، تعداد۲۰۰خانوار از منطقـه‌ی ۱۹ تهـران مـورد پرسـشگری قرار گرفتند. واحد تحلیل جامعه‌ی آماری این تحقیق شامل سـه گـروه اجتمـاعی می‌باشند که عبارتند از:

نسل اول (آن دسـته از افـرادی کـه جـزو گـروه اول از مهـاجرین بـه حـوزه می‌باشند).

نسل دوم (شامل آن دسته از افرادی کـه در محـل مبـدا مهـاجرت بـه دنیـا آمده‌اند، اما در حوزه مورد مطالعه بزرگ شده‌اند).

نسل سوم (آن دسته از افرادی است که در حوزه‌ی موردمطالعه به دنیا آمـده‌انـد و در همانجا نیز بزرگ شده‌اند).

---

1 _ $$n=\frac{\frac{t^2pq}{d^2}}{1+\frac{1}{N}\left(\frac{t^2pq}{d^2}-1\right)}$$

n= تعداد نمونه

t=اندازه متغیر در توزیع طبیعی با سطح اطمینان۹۵٪ که برابر۱/۹۶ است

d=تفاضل نسبت واقعی صفت در جامعه با میزان تخمین(احتمال خطا۵٪)

p= نسبت جمعیت سکونتگاه A از کل جمعیت که در اینجا برابر۰/۶است.

از کل جمعیت که در اینجا برابر۰/۴است. نسبت جمعیت سکونتگاه= ذ

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

به منظور تحلیل اطلاعـات جمـع آوری شـده در مراحـل قبـل از روش‌هـای آماری تحلیل واریانس،خی دو، ضریب کرامر و ضریب فی استفاده شده است.

جدول(۱): شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و کالبدی در مناطق موردمطالعه

شاخص‌های اجتماعی	شاخص‌های اقتصادی	شاخص‌های کالبدی
میزان تمایل به مد روز	درآمد	تراکم نفر در اتاق
میزان تمایـل بـه شـرکت در	پس انداز	آموزشی
مراسم عزاداری	نوع شغل	بهداشتی
نحوه نگرش به مسائل قومی	آینده شغلی(دولتی،آزاد و....)	فضای سبز
	مکان اشتغال	تفریحی و ورزشی
	قیمت ملک	

محدوده موردمطالعه

سکونتگاه‌های حصار امیر و شهرک انقـلاب از شهرسـتان پاکدشـت بـا طـول جغرافیـایی ۳۳َ ۵۱ْ تـا ۵۶َ ۵۱ْ شـرقی و بـا عـرض جغرافیـایی ۱۷َ ۳۵ْ تـا ۱۹ْ ۳۵ شمالی، دارای ارتفاع متوسط ۱۰۰۵ متر از سطح آب‌های آزاد، در حاشـیه شـرقی کـلان شـهر تهـران قـرار دارد(سـازمان جغرافیـایی نیروهـای مـسلح، نقـشه توپوگرافی ۱/۲۵۰۰۰۰تهران) (نقشه شماره۱).

جمعیت حصار امیر در سال ۱۳۷۵،۱۴۳۶۰نفر و جمعیت شـهرک انقـلاب در همان سال ۹۲۸۷ نفر بوده است (فرهنـگ آبـادی‌هـای کـشور؛۱۳۷۵:۳۵). طبـق بررسی‌های به عمل آمده از طریـق پرسـشنامه و مطالعـات میـدانی ترکیـب کـل جمعیت شهرک انقلاب را افراد مهاجر تشکیل داده است ولی جمعیت حصار امیـر ترکیبی از افراد بومی محل و افراد مهاجر در مراحل بعدی بوده است.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

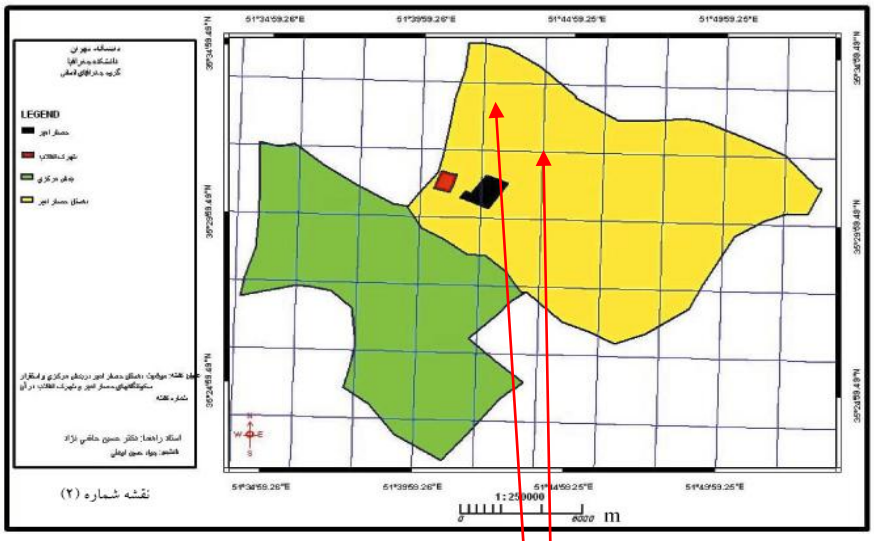

نقشه شماره۱) موقعیت حصار امیر و شهرک انقلاب در بخش مرکزی و شهرستان پاکدشت

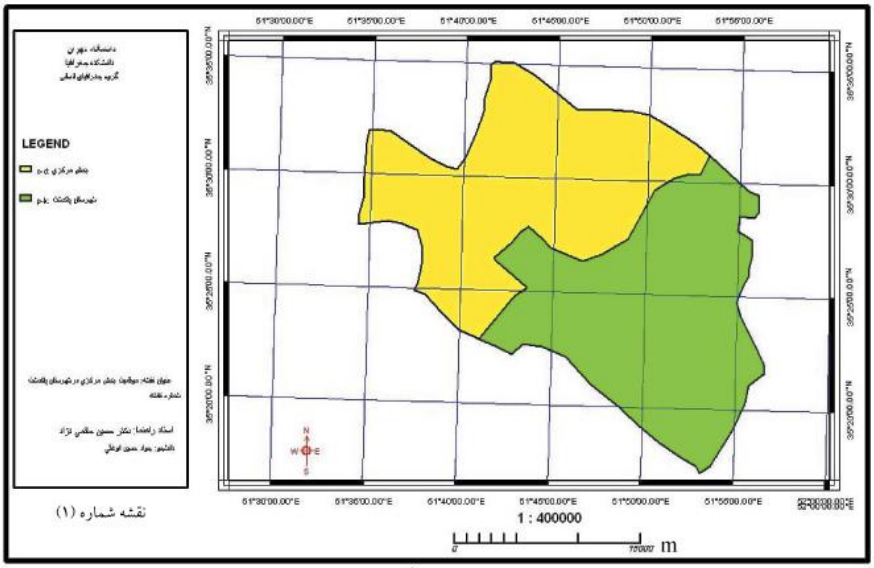

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

یافته‌های تحقیق

یافته‌های تحقیق در زمینه‌های بررسی شاخص‌های درآمد، پس‌انداز، قیمت ملک و تراکم نفر در اتاق در میان سه جامعه آماری تحقیق نشان می‌دهد که دو سکونتگاه حصار امیر و شهرک انقلاب با منطقه ۱۹ تهران، اختلاف معناداری دارند. بررسی تطبیقی میان سه سکونتگاه مذکور با استفاده از آزمون واریانس و بصورت مقایسات زوجی انجام شده در جداول F خلاصه شده‌اند.

جدول (۲): آنالیز واریانس شاخص‌های اجتماعی-اقتصادی سکونتگاه‌های موردمطالعه

آزمون / شاخص	درجه آزادی	F آماره آزمون	درجه معناداری
درآمد	۲	۴/۲۱	**۰/۰۳۳**
پس‌انداز	۲	۳/۷۸	**۰/۰۴۱**
قیمت ملک	۲	۰/۰۴۱	**۰/۰۲۹**
تراکم نفر در اتاق	۲	۳/۰۸	**۰/۰۴۶**

جدول (۳): مقایسه زوجی مناطق سه گانه (شاخص درآمد)

مکان ۱	مکان ۲	تفاوت میانگین (ده هزارتومان)	درجه معناداری
تهران	حصارامیر	۹/۵+(*)	۰/۰۰۲
	شهرک انقلاب	۱۰/۴+(*)	۰/۰۰۱
حصارامیر	تهران	۹/۵-(*)	۰/۰۰۲
	شهرک انقلاب	۲/۲+	۰/۱۷۵
شهرک انقلاب	تهران	۱۰/۴-(*)	۰/۰۰۱
	حصار امیر	۲/۲-	۰/۱۷۵

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

جدول (۴): مقایسه زوجی مناطق سه‌گانه (شاخص پس‌انداز)

مکان ۱	مکان ۲	تفاوت میانگین (ده هزارتومان)	درجه معناداری
تهران	حصارامیر	+۲/۵(*)	۰/۰۴۲
	شهرک انقلاب	+۳/۴(*)	۰/۰۳۱
حصارامیر	تهران	-۲/۵(*)	۰/۰۴۲
	شهرک انقلاب	+۰/۹	۰/۳۲۵
شهرک انقلاب	تهران	-۳/۴(*)	۰/۰۳۱
	حصار امیر	-۰/۹	۰/۳۲۵

جدول (۵): مقایسه زوجی مناطق سه‌گانه (شاخص ارزش ملک)

مکان ۱	مکان ۲	تفاوت میانگین (میلیون تومان)	درجه معناداری
تهران	حصارامیر	+۱۷/۵(*)	۰/۰۲۲
	شهرک انقلاب	+۱۸/۴(*)	۰/۰۱۱
حصارامیر	تهران	-۱۷/۵(*)	۰/۰۲۲
	شهرک انقلاب	+۲/۲	۰/۱۴۵
شهرک انقلاب	تهران	-۱۸/۴(*)	۰/۰۱۱
	حصار امیر	-۲/۲	۰/۱۴۵

جدول (۶): مقایسه زوجی مناطق سه‌گانه (شاخص تراکم نفر در اتاق)

مکان ۱	مکان ۲	تفاوت میانگین (نفر در اتاق)	درجه معناداری
تهران	حصارامیر	-۳/۵ (*)	۰/۰۴۶
	شهرک انقلاب	-۳/۷ (*)	۰/۰۳۱
حصارامیر	تهران	+۳/۵ (*)	۰/۰۴۶
	شهرک انقلاب	-۰/۲	۰/۵۱۴
شهرک انقلاب	تهران	+۳/۷ (*)	۰/۰۳۱
	حصار امیر	۰/۲	۰/۵۱۴

*درجه معنی‌داری

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

نتایج فوق نشان می‌دهد که در رابطه با شاخص‌های مورد مطالعه، اگرچه میان دو سکونتگاه حصارامیر و شهرک انقلاب با شهرتهران (منطقه ۱۹) اختلاف معنی‌داری وجود دارد در عین حال میان دو سکونتگاه حصار امیر و شهرک انقلاب از این حیث اختلاف معنی‌داری وجود ندارد.

معنی‌داری تفاوت در ارتباط با شاخص‌های میزان درآمد ماهیانه، میزان پس‌انداز، و قیمت ملک منفی است. این بدان معنی است که میزان درآمد ماهیانه، پس‌انداز و قیمت ملک در دو سکونتگاه مذکور بسیار پایین‌تر از مادرشهر (تهران) می‌باشد. علاوه براین معنی‌داری تفاوت در زمینه شاخص تراکم نفر در اتاق مثبت است. این بدان معناست که پایین بودن مساحت ملک از یک‌سو و بالابودن بعد خانوار از سوی دیگر، منجر به تراکم نفر غیرمتعارف در این دو سکونتگاه در مقایسه با منطقه ۱۹ شهر تهران شده است.

یافته‌های حاصل از مقایسات زوجی در رابطه با شاخص سرانه‌های آموزشی، بهداشتی، فضای سبز، تفریحی و ورزشی میان سکونتگاه‌های موردمطالعه نشان می‌دهد که وضعیت سرانه‌های مورد بررسی در شهرک انقلاب و حصارامیر با شهر تهران تفاوت معناداری دارند. این درحالیست که معنی‌داری تفاوت در وضعیت شاخص‌های مذکور در میان دو سکونتگاه حصارامیر و شهرک انقلاب، مورد تایید قرار نگرفت.

جدول (۷): آنالیز واریانس شاخص‌های سرانه سکونتگاه‌های موردمطالعه

آزمون / شاخص	درجه آزادی	F آماره آزمون	درجه معناداری
آموزشی	۲	۵/۲۱	**۰/۰۲۳**
بهداشتی	۲	۳/۰۱	**۰/۰۱۱**
فضای سبز	۲	۴/۰۴۱	**۰/۰۱۹**
تفریحی- ورزشی	۲	۳/۶۸	**۰/۰۳۶**

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

جدول (۸): مقایسه زوجی مناطق سه‌گانه (شاخص کاربری آموزشی)

مکان ۱	مکان ۲	تفاوت میانگین (مترمربع)	درجه معناداری
تهران	حصارامیر	+۱/۶(*)	۰/۰۱۸
	شهرک انقلاب	+۱/۶۸(*)	۰/۰۱۷
حصارامیر	تهران	-۱/۶(*)	۰/۰۱۸
	شهرک انقلاب	+۰/۰۸	۰/۳۵۵
شهرک انقلاب	تهران	-۱/۶۲(*)	۰/۰۱۷
	حصار امیر	-۰/۰۸	۰/۳۵۵

جدول (۹): مقایسه زوجی مناطق سه‌گانه (شاخص کاربری بهداشتی)

مکان ۱	مکان ۲	تفاوت میانگین (مترمربع)	درجه معناداری
تهران	حصارامیر	+۱/۲(*)	۰/۰۳۶
	شهرک انقلاب	+۱/۲۳(*)	۰/۰۳۳
حصارامیر	تهران	-۱/۲(*)	۰/۰۳۶
	شهرک انقلاب	+۰/۰۳	۰/۲۴۸
شهرک انقلاب	تهران	-۱/۲۳(*)	۰/۰۳۳
	حصار امیر	-۰/۰۳	۰/۲۴۸

*: درجه معنی‌داری

جدول (۱۰): مقایسه زوجی مناطق سه‌گانه (شاخص فضای سبز)

مکان ۱	مکان ۲	تفاوت میانگین (مترمربع)	درجه معناداری
تهران	حصارامیر	+۱/۴(*)	۰/۰۱۹
	شهرک انقلاب	+۱/۴۲(*)	۰/۰۱۳
حصارامیر	تهران	+۱/۴(*)	۰/۰۱۹
	شهرک انقلاب	+۰/۲۰۲	۰/۶۵۵
شهرک انقلاب	تهران	-۱/۴۲(*)	۰/۰۱۳
	حصار امیر	-۰/۰۲	۰/۶۵۵

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

جدول (۱۱): مقایسه زوجی مناطق سه‌گانه (شاخص ورزشی و تفریحی)

مکان ۱	مکان ۲	تفاوت میانگین (مترمربع)	درجه معناداری
تهران	حصارامیر	+۰/۹۵(*)	۰/۰۴۷
	شهرک انقلاب	+۰/۹۹(*)	۰/۰۱۳
حصارامیر	تهران	-۰/۹۵*(*)	۰/۰۴۷
	شهرک انقلاب	+۰/۰۴	۰/۶۵۵
شهرک انقلاب	تهران	-۰/۹۹(*)	۰/۰۴۷
	حصار امیر	-۰/۰۴	۰/۶۰۱

*: درجه معنی‌داری

به منظور بررسی دقیق‌تر وضعیت شاخص سرانه کاربری‌های آموزش، بهداشتی، فضای سبز، تفریحی و ورزشی در جامعه آماری تحقیق، ویژگی سرانه‌های مذکور در دو سکونتگاه حصار امیر و شهرک انقلاب با سرانه‌های استاندارد در ایران مورد مقایسه قرار گرفت. نتایج این بررسی نشان می‌دهد که دو سکونتگاه مورد مطالعه از نظر شاخص‌های فوق‌الذکر با سرانه‌های استاندارد در ایران تفاوت چشمگیری دارد. اختلاف سرانه‌ها میان دو سکونتگاه حصارامیر و شهرک انقلاب با شهر تهران در مورد کاربری‌های ورزشی و تفریحی ۳/۴-، فضای سبز ۲۴/۸-، بهداشتی و درمانی ۱/۵-، آموزشی در مورد حصارامیر (۱/۹-) و شهرک انقلاب (۳-) و مسکونی ۲۴/۶- (حصارامیر)، ۲۵/۸- (شهرک انقلاب)، بوده است.

یافته‌های فوق نشان می‌دهد که شهرک انقلاب و حصارامیر نسبت به شاخص سرانه‌های کاربریهای خدماتی و مسکونی وضعیت کاملاً نامطلوبی داشته و با استانداردهای رایج فاصله زیادی دارند.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

جدول (۱۲): مقایسه وضعیت سرانه‌ها در سکونتگاه‌های حصارامیر و شهرک انقلاب با سرانه‌های استاندارد کاربری‌ها (مترمربع)

شاخص / مکان	مسکونی	آموزشی	بهداشتی-درمانی	فضای سبز	ورزشی- تفریحی
حصار امیر	۱۵/۴	۲/۵	۰/۱۴	۰/۱۳	۰/۵۳
شهرک انقلاب	۱۴/۲	۱/۴	۰/۱۱	۰/۲۷	۰/۵۷
استاندارد	۴۰	۴/۴	۱/۷	۲۵	۴
اختلاف	حصارامیر -۲۴/۶	۱/۹	-۱/۵	-۲۴/۸	-۳/۴۷
	شهرک انقلاب -۲۵/۸	-۳	-۱/۵	-۲۴/۷	-۳/۴۳

مأخذ: محاسبات نگارنده در مطالعات میدانی

در رابطه با وضعیت تحولات فرهنگی و اقتصادی دو سکونتگاه حصار امیر و شهرک انقلاب و نتایج حاصل از توزیع پرسشنامه‌ها در ارتباط با شاخص‌های تحولات فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی به قرار زیر است:

جدول(۱۳): بررسی میزان تمایل به مد روز میان سه نسل موردمطالعه

شاخص / نسل	به آن معتقد نیستم	گاهی از آن تبعیت می‌کنم	تابع مد هستم
نسل اول	۱۷	۸	۲
نسل دوم	۱۲	۱۰	۴
نسل سوم	۸	۷	۱۰

جدول (۱۴): بررسی معناداری و درجه تمایز شاخص تمایل به مد روز

نسل دوم-سوم			نسل اول-سوم			نسل اول-دوم		
معناداری	ضریب کرامر	خی-دو	معناداری	ضریب فی	خی-دو	معناداری	ضریب کرامر	خی-دو
۰/۰۴۸	۰/۶۵	۱۴/۱۵	۰/۰۱۹	۰/۸۸	۱۸/۱۷	۰/۰۹۸	۰/۲۲	۸/۵

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

جدول (۱۵): بررسی میزان تمایل به شرکت در عزاداری میان سه نسل مورد مطالعه

شاخص / نسل	علاقه‌ای ندارم	بعضی اوقات شرکت می‌کنم	همیشه شرکت می‌کنم
نسل اول	۳	۱۰	۱۴
نسل دوم	۴	۱۲	۱۰
نسل سوم	۵	۹	۱۰

جدول (۱۶): بررسی معناداری و درجه تمایز شاخص شرکت در مراسم عزاداری

نسل دوم-سوم			نسل اول-سوم			نسل اول-دوم		
معناداری	ضریب کرامر	خی-دو	معناداری	ضریب کرامر	خی-دو	معناداری	ضریب کرامر	خی-دو
۰/۲۶	۰/۳۳	۵/۵	۰/۰۸۸	۰/۲۳	۸/۷	۰/۱۲	۰/۱۲	۶/۶

جدول (۱۷): بررسی نحوه نگرش به مسایل قومی میان سه نسل موردمطالعه

شاخص / نسل	به مسایل قومی معتقد نیستم	تا اندازه‌ای پایبندم	به آنها بسیار پایبندم
نسل اول	۱	۹	۱۷
نسل دوم	۳	۱۰	۱۳
نسل سوم	۱۴	۷	۴

جدول (۱۸): بررسی معناداری و درجه تمایز شاخص نگرش به مسایل قومی

نسل دوم-سوم			نسل اول-سوم			نسل اول-دوم		
معناداری	ضریب کرامر	خی-دو	معناداری	ضریب کرامر	خی-دو	معناداری	ضریب کرامر	خی-دو
۰/۰۴۵	۰/۵۵	۱۱/۳۲	۰/۰۰۸	۰/۸۵	۱۸/۱۹	۰/۱۴۵	۰/۱۱	۶/۵

همان‌طورکه جداول آماری نشان می‌دهد در مقایسه با شاخص‌های اجتماعی فوق‌الذکر میان نسل اول و نسل سوم اختلاف معناداری وجود دارد و نسل دوم

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

حد واسط این دو نسل بوده است. اما در ارتباط با شاخص‌های اقتصادی میان دو نسل دوم و سوم با نسل اول اختلاف معنادار مشاهده می‌شود. به عبارت دیگر نسل‌های دوم و سوم از نظر نگرشهای اقتصادی با نسل اول کاملاً مغایرند.

جدول (۱۹): نظرخواهی در ارتباط با آینده شغلی میان سه نسل موردمطالعه

شاخص / نسل	فرقی ندارد	کاردولتی را می‌پسندم	کارآزاد را می‌پسندم
نسل اول	۵	۱۷	۵
نسل دوم	۸	۶	۱۲
نسل سوم	۷	۵	۱۴

جدول (۲۰): بررسی معناداری و درجه تمایز شاخص آینده شغلی

نسل دوم-سوم			نسل اول-سوم			نسل اول-دوم		
معناداری	ضریب کرامر	خی-دو	معناداری	ضریب کرامر	خی-دو	معناداری	ضریب کرامر	خی-دو
۰/۲۰۷	۰/۱۲	۵/۴	۰/۰۲۴	۰/۷۵	۱۵/۶	۰/۰۳۷	۰/۶۵	۱۳/۹

جدول (۲۱): نظرخواهی در ارتباط با مکان موردنظر جهت اشتغال

شاخص / نسل	تهران	پاکدشت	همینجا
نسل اول	۷	۱۱	۹
نسل دوم	۱۳	۷	۶
نسل سوم	۱۵	۶	۴

جدول (۲۲): بررسی معناداری و درجه تمایز شاخص مکان اشتغال

نسل دوم-سوم			نسل اول-سوم			نسل اول-دوم		
معناداری	ضریب کرامر	خی-دو	معناداری	ضریب کرامر	خی-دو	معناداری	ضریب کرامر	خی-دو
۰/۱۴۴	۰/۲۴	۶/۷	۰/۰۲۸	۰/۷۳	۱۷/۱۴	۰/۰۵۵	۰/۵۵	۹/۸

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

آنچه از مقایسه شاخص‌های موردمطالعه (اقتصادی و اجتماعی) در این نسل‌ها می‌توان نتیجه گرفت آن است که تحول در نگرش‌های اقتصادی به مراتب سریع‌تر از تحولات اجتماعی است و این به دلیل ریشه‌دار بودن سنن و عقاید اجتماعی در بین مهاجرین است.

نتیجه‌گیری:

یافته‌های کلی این تحقیق در تایید نتایج سایر مطالعات نشان می‌دهد که سکونتگاه‌های غیررسمی با توجه به شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی در وضعیت نامطلوبی بوده و در این زمینه با شهر اصلی خود اختلاف چشمگیری دارند.

در راستای پرسش اول تحقیق، یافته‌ها نشان می‌دهند که از نظر شاخص میزان درآمد، میزان پس‌انداز، قیمت ملک و تراکم نفر در اتاق، دو سکونتگاه حصارامیر و شهرک انقلاب (به عنوان سکونتگاههای غیررسمی) با شهرتهران (به عنوان شهراصلی)، اختلاف چشمگیری دارند. در این راستا، پایین بودن مساحت واحدهای مسکونی و بالابودن بعد خانوار در دو سکونتگاه مذکور منجر به نامتعارف‌شدن میزان تراکم نفر در اتاق شده است. معنی دار نبودن تفاوت وضعیت شاخص‌ها در میان شهرک انقلاب و حصارامیر نشان از تایید مساله در هر دو سکونتگاه می‌باشد.

با توجه به ماهیت غیررسمی بودن حصارامیر و شهرک انقلاب و تامین خدمات زیربنایی مانند برق، آب و ... از طرق غیرقانونی، وضعیت سرانه‌های مسکونی، آموزشی، بهداشتی، فضای سبز و ورزشی در هر دو سکونتگاه در سطح

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

نامطلوبی است و در این زمینه نه‌تنها با شهر تهران دارای اختلاف معنی‌دار می‌باشند بلکه با استانداردهای رایج نیز فاصله چشمگیری دارند.

در راستای پرسش دوم تحقیق، یافته‌ها نشان می‌دهند که در زمینه تحولات فرهنگی و اقتصادی، از لحاظ شاخص‌های فرهنگی میان نسل اول و سوم اختلاف معناداری وجود دارد. همچنین در رابطه با شاخص‌های اقتصادی نیز میان دو نسل دوم وسوم با نسل اول معنی‌داری تفاوت موردتایید قرارگرفت. این امر نشان‌دهنده این است که نسل‌های دوم و سوم ازنظر نگرش‌های اقتصادی با نسل اول کاملاً اختلاف دارند.

نتایج حاصل از مقایسه تطبیقی شاخص‌های اقتصادی و فرهنگی میان نسل‌ها در محدودهٔ مورد مطالعه نشان می‌دهد که تحول در نحوه نگرش‌های اقتصادی به مراتب سریعتر از تحول در نحوهٔ نگرش‌های فرهنگی است و این امر به دلیل ریشه‌دار بودن سنن و عقاید اجتماعی در میان ساکنان می‌باشد.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

منابع و مآخذ:

۱- اطهاری، کمال؛ سنجش علل ساختاری و نهادی حاشیه نشینی در ایران؛ مجموعه مقالات حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی، دانشگاه علوم بهزیستی، تهران، ۱۳۸۲.

۲- پیران، پرویز؛ مجموعه مقالات شهرنشینی شتابان و ناهمگون، آلونک نشینی درتهران، مجلهٔ اطلاعات سیاسی – اقتصادی، شماره‌های اول تا ۴۴، تهران، ۱۳۷۴.

۳- توسلی، غلامعباس؛ بررسی آسیب و انحرافات اجتماعی و رابطهٔ آن با مشارکت اجتماعی، بخش جامعه شناسی شهری و کار وصنعت، مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، ۱۳۷۱.

۴- حاج یوسفی،علی؛ پدیده‌ی حاشیه نشینی شهری قبل از انقلاب، مجموعه مقالات حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران،۱۳۸۲.

۵- حبیبی، سید محسن؛ اسلام شهر، یک مجموعه زیستی کامل یا یک مجموعه‌ی زیستی ترکیبی، مجله گفتگوی شماره یک، تهران؛ ۱۳۷۲.

۶- خاتم، اعظم؛ مروری برادبیات موجود در زمینه‌ی حاشیه نشینی، گزارش اول؛ صندوق کودکان سازمان ملل متحد (UNICEF)، تهران؛ ۱۳۷۴.

۷- داودپور، زهره؛ کلان‌شهر تهران و سکونتگاههای خودروی، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری، تهران، ۱۳۸۳.

۸- سیف‌الدینی، فرانک؛ فرهنگ واژگان برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشگاه شیراز، ۱۳۷۸.

۹- شریعت‌زاده، مریم؛ ساختارهای موردنیاز جهت مهار و ساماندهی حاشیه‌نشینی درایران، مجموعه مقالات حاشیه نشینی و اسکان غیررسمی؛ تهران، ۱۳۸۲.

۱۰- شیخی، محمد؛ فرآیند شکل‌گیری و دگرگونی سکونتگاه‌های پیرامون کلان‌شهر تهران، دانشکده هنرهای زیبا؛ تهران، ۱۳۸۰.

۱۱- کلهرنیا، بیژن؛ دیدگاه‌هایی‌درباره‌ی اصلاح ساختارهای ناسازگار ناشی از حاشیه‌نشینی‌های شهری (با نگرشی به تجارب کشورهای جنوب شرق آسیا)، مجموعه مقالات حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی تهران، تهران، ۱۳۸۲.

۱۲- مساواتی،آذر؛ حاشیه‌نشینی و جرم‌زایی در تبریز، ۱۳۶۰.

13- Abbott, J; (2000), “Upgrading informal settlements for integration the formal city”. Denmark, June 15-18, 2000.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

14- Abbott, J;(2000). An analysis of informal settlement upgrading and critique of existing methodlogical approaches. Habitat International, 303-315.
15- Castells, M, 1977;"The Urban Question": A Marxist Approach; Cambridge; MIT Press.
16- Gilbert, A; 1994. The Latin America city. Latin America Bureau, London.
17- Goldblatt, M (1998); Assessing the effective demand for improved Water Supplies in informal settlements: A Willingness to pay survey in Vlakfontein and Fine town, Johannesburg; university of the Witwatersrand, Johannesburg, Africa.
18- Huchzermeyer, M; 2002; From “Contravention of Laws” to “Lack of rights”: redefining the problem of informal settlements in south Africa and Brazil. Trenton:Africa World Press/The Red Sea Press.
19- Lana, Winayanti ; Heracles, C(200); Provision of urban services in an informal settlement; a case study of kampungpeanas Tanggul, Jakarta, university of Camberra, Australia, ACT 2061, 2002.
20- Nezar Alsyyad; 1993, squatting and culture :A comparative Analysis of Informal Developments in Latin America and The middle East; Habitat International; 17,1:33-44.
21- Orkin, F, (1998). The people of South Africa population census 1996, census in brief . Pretoria : statistics south Africa.
22- Petter, M at al ,1999, colonias and public policy in Texas and Mexico: Urbanization by stealth.Austin: University of Texas Press.
23- Ward, P, M, 2007, colonias, informal homestead subdivisions and self –help care for the clearly among Mexican populations in the U.S.A .New York : Springer publishing Co.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]